

ričkog marketinga, pregledno sistematizirano i obrađeno. Sal Randazzo može biti neuvjerljiv u interpretiranju Jungovih arhetipova i "ženske prirode", ali je sigurno upućen u zakone koji vladaju u marketingu. Nakon ove knjige znat ćete zašto su na satelitskim programima reklame često zabavnije od filmova koje prekidaju... i što nam stvarno poručuju.

Jelena Balabanić

DRUŠTVENA ZNANOST I DRUŠTVENE PROMJENE

Tematski broj časopisa "Društvena istraživanja"
Br. 2-3/1995., str.183-301.

Osam tekstova koji čine tematski blok "Društvena znanost i društvene promjene" u istoimenom tematskom broju časopisa *Društvena istraživanja* napisano je na temelju odabranih izlaganja sudionika Okruglog stola, koji je održan pod istim naslovom 26. studenog 1994. u Zagrebu, povodom treće obljetnice osnivanja Instituta za primijenjena društvena istraživanja. Autori odabranih izlaganja jesu: Esad Ćimić, Ante Pažanin, Ivo Paić, Josip Kregar, Ivan Cifrić, Vjeran Katunarić, Antun Mijatović, te Nikola Skledar, čiji je prilog za ovaj tematski blok dostavljen naknadno.

Prilozi se, dakle, bave položajem društvenih znanosti unutar novonastalih društvenih situacija u zemljama bivšeg komunističkog režima. Naglasak je na hrvatskom društvu i ulozi društvenih znanosti u razumijevanju, objašnjavanju te predviđanju daljnjih društvenih procesa u Hrvatskoj. Mogu li one ići u korak s društvenim promjenama? Postoji li paradigma u sociologiji unutar koje bi se mogli osvijetliti problemi zemalja u tranziciji? Nije li apsurdno uspoređivati društvene znanosti s prirodnicima? Autori priloga pokušali su odgovoriti na ova i slična pitanja manje ili više uspješno. O više nego nepovoljnom položaju

društvenih znanosti pri pružanju konkretnih rješenja nema spora. One su ostale dijagnostičke znanosti, a i samo je dijagnosticiranje u mnogim sferama suvremenih društava ostalo upitno.

Prvi prilog u nizu tekst je Esada Ćimića "Društvena znanost i društvene promjene". Socijalo-duhovna klima same društvene promjene zbiva se pri raskoraku između tehnološkog napretka, tek uspostavljenog političkog ustroja, te zatečenog stanja. Nemoguće je utvrditi strukturu i doseg promjene bez pouzdanog teorijskog okvira. Autor navodi tri pristupa u utvrđivanju i objašnjenju društvenih promjena: 1. tehnologijski pristup, koji ostaje u međama stvarnih uvida u socijalnu situaciju, kako bi se neke socijalne tegobe izbjegle, ublažile ili otklonile, 2. antropologijski pristup, koji se temelji na tezi da je potreba ličnosti upravo težnja za promjenom, te 3. sociologijski pristup, koji se križa s antropološkim ("na djelu je evolucija sudjelujućeg društva i pokretljive ličnosti" *Društvena istraživanja*, str. 184). Pri istraživanju društvene promjene treba obratiti pozornost na njena vrela, smjer, organizacije koje je potiču, njene čimbenike asimilacije i rutinizaciju. Granica je sociologije u ovoj domeni konstatacija i objašnjavanje društvene pojave. Ona je konstatala da je za hrvatsko društvo karakteristična neujednačenost i neravnomjernost u razvoju između posebnih područja, regija i gospodarskih grana, u dosegu i ritmu promjena, te neravnomjernoj raspodjeli socijalnih i osobnih tegoba. Sociologija tu ne smije stati, već se mora odvažiti na vrednovanje mjere napretka. Pri tome je neminovno križanje sociologije s ostalim znanostima. U tome se Ćimić slaže sa autorom priloga "Integrativna uloga duhovnih znanosti", Antom Pažaninom.

Pažanin polazi od distinkcije društveno-humanističke znanosti te označavanja pojma "duhovnost", koji se u objektivnom smislu označava u pojedinim područjima ljudskog duhovnog stvaralaštva, od umjetnosti i znanosti preko morala i prava do države i povijesti. Duhovnost je ljudska sposobnost razumijevanja i djelovanja i kao takva se razlikuje od transcendentalnih konotacija duhovnosti kojima se koristi Crkva (razliku najbolje odra-

žavaju njemačke riječi *die Geistigkeit* i *die Geistlichkeit*). Tako se duhovne znanosti javljaju kao integracija društvenih i humanističkih znanosti, kao njihov posrednik (od lingvistike i filologije preko etike i politike, historije, psihologije, sociologije, ekonomije i prava do teologije i filozofije). One su cjelina svih znanosti uopće, jer znanost je kao takva izraz duha nekog doba. Duhovne znanosti razvijaju kritičku refleksiju o cjelokupnom kulturnom životu i povijesnom razvoju, o kulturnoj tradiciji i promjenama u Europi i svijetu općenito. No, integrativnu ulogu mogu imati jedino ako se i same razvijaju kao znanosti, razvijajući *vlastitu* metodičnost, ne preuzimajući slijepo metode prirodnih znanosti. Tako, primjerice, i interdisciplinarna suradnja duhovnih s prirodnim znanostima, ponajprije s biomedicinskim i biotehničkim, ne znači niti padanje u biologizam niti u tehnicizam, već predstavlja nastojanje da se uz pomoć rezultata i tih pojedinačnih znanosti što bolje odgovori na životna pitanja našega doba. Umjesto navođenja metoda duhovnih znanosti i konkretnih problema kojima bi se one trebale baviti, Pažanin upućuje na fenomenološku i, posebice, hermeneutičku literaturu za stjecanje šireg uvida u tu problematiku.

Znanost o društvu najopćenitija je društvena (i humanistička) znanost te je kao znanost o globalnom društvu kao konkretno-povijesnoj cjelini upućena i na društvenu strukturu i na socijalnu dinamiku. Pošto polazi sa stajališta čovjeka i ljudske društvenosti, ona je eminentno humanistička znanost i zato ne bi trebala podlijegati pozitivističkim klasifikacijama. Nikola Skledar u prilogu "Znanost o društvu i društvene promjene" polazi od navedenih tvrdnji. Po njemu, društvene se promjene odvijaju na dvjema razinama: 1. sistemsko-strukturalnoj, objektivnoj razini (racionalizacija) i 2. akcijskoj, subjektivnoj (društveni sukobi). Uvijek treba imati na umu povijesni kontekst određenih etapa u određenim znanostima. Za prijelaz s posve imalentnog (internalnog) pristupa znanosti na kontekstualni (eksternalni), koji govori i o psihološkim čimbenicima i motivima u znanosti zaslužni su socijalni i psihološki utjecaji te čimbenici bavljenja znanostu (npr. društveno poželjne vrijednosti, društveni prestiž, osobne znanstvene

ambicije). Autor smatra da društvena znanost treba detektirati društvene promjene, otkriti pravilnosti njihova zbivanja, uzroke i posljedice njihova pojavljivanja te predvidjeti moguće tendencije njihova događanja. Znanstveno (racionalno) objašnjenje društvenih promjena temelj je njihovom racionalnom i humanom, društveno korisnom usmjerenju. Može li sociologija razumjeti moderno društvo? Razumijevanje promjene pretpostavlja i moderniziranje same sociologije.

Ivan Cifrić se u članku "Društvena znanost i društvene promjene" ograničuje na tri elementa u istraživanju odnosa sociologije i društva. Prvi element jest kontekst globalnih promjena. Moderno društvo je povezano i neposredno uvjetovano stanjem okoliša, tako da se socijalne krize izražavaju i kroz krize okoliša (*Umweltkrise*). Ideja socijalne evolucije podrazumijeva razvoj industrijalizma kao globalizirane posljedice modernizacije. Industrijsko društvo proizvodi dobra posljedica kojih je stvaranje rizičnih situacija. Postindustrijsko društvo proizvodi rizične situacije s globalnim posljedicama, da bi proizvodilo potrebna materijalna dobra i da bi se dalje razvijalo. Razvoj je posljedica rizika. Cifrić govori o dvjema revolucijama čovječanstva, agrarnoj i industrijskoj, izostavljajući treću, informatičku. Umjesto nje on navodi ekološku, koja bi označila prijelaz u društvo održivog razvoja.

Drugi element u istraživanju odnosa sociologije i društva jest označavanje obilježja tranzicije. Interes Zapada usmjeren je na pomaganje procesu modernizacije društava u tranziciji, jer je on pretpostavka njegova vlastitog razvoja. Autor uočava zakonitosti ponašanja bivših komunističkih zemalja: fluktuacija radne snage zbog zatvaranja zastarjelih pogona uslijed zakašnjele modernizacije, intelektualni egzodus, povećanje državnog aparata i birokracije, formiranje nove ekonomske elite uz paralelno osiromašenje većine stanovništva. Treći je element potreba promjene identiteta sociologije u kontekstu globalnih promjena. Cifrić se pita zašto se prihvaća paradigma prijelaza iz moderne u postmodernu kad bi se na osnovi situacija u nekim državama moglo zaključiti upravo o re-

gresiji (iz moderne u predmodernu). Svako objašnjavanje društvenih odnosa iz perspektive samo jedne znanosti vodi u redukcionizam. Osnovna misao Cifrićeva teksta jest da je kriza identiteta društva povezana s krizom identiteta sociologije, te da krizu treba shvatiti kao normalno stanje modernog društva (društvo rizika). Sociološki istraživanja trebaju obuhvatiti samo neke fenomene a ne društvo u totalitetu. Autor navodi konkretne probleme i nudi konkretna istraživačka rješenja u sociološkim okvirima.

Na Cifrićev tekst nastavlja se prilog Vjerala Katunarića, "O tranziciji i staroj strukturi društvene moći", koji također navodi karakteristike zemalja u tranziciji s tegobnim i (ne)uspjelim modernizacijama. Karakteristike su sljedeće: politički vođa održava autoritet putem osobnog pokroviteljstva, odnosi lojalnosti i ovisnosti preplavljuju formalni sustav političkog odlučivanja, viši položaj u birokraciji znači ponajviše mogućnost pribavljanja osobnog bogatstva, česte su kadrovske promjene, jer lider ne dozvoljava nesuglasje, niti da oponenti stvaraju svoju osnovicu moći i ekonomske samostalnosti. Takva je situacija i u Hrvatskoj. "Hercegovački lobi" je stereotip, jer se glavni izvor tog fenomena ipak nalazi u prošlom režimu. Oduvijek je bilo tako, primjećuje Katunarić, da je stari sloj povlaštenih rjeđe propadao, a mnogo češće se preobražavao u redove novog gornjeg sloja. Univerzalistički jezik modernizacije (demokracija, tržište, nacionalna nezavisnost) uglavnom služi kao pokriće za transformaciju (stare) strukture društvene moći. Tu najgore prolazi radno nezavisno i nezaposleno stanovništvo. Autor navodi činjenice koje su vjerojatno većini stanovništva Hrvatske poznate (barem bi trebale biti), stavlja ih u kontekst svakodnevnih i teško rješivih problema. On ne donosi rješenja, jer rješenja naprosto, po autoru, nema dokle god je svjetski politički sustav ovakav kakav jest (međunarodna diplomacija najviše uvažava najjaču stranu u ovdašnjem sukobu). Od svih navedenih autora u ovom broju časopisa, Katunarić najizravnije iznosi svoje teze.

Josip Kregar, autor priloga "Krizna ideja ili kriza znanosti", objašnjava uzroke nezahvalnog položaja sociologije među ostalim zna-

nostima i njene marginaliziranosti kao kritičke znanosti. On polazi od toga da su paradigmatički okvir i sistematski teorijski pristup od temeljnog značenja za svaku znanost, a društvene znanosti takav zajednički okvir nemaju. Jedinstvene i koherentne paradigme na području sociologije nema. Suprotno Kuhnu, autor smatra da je u nekom smislu razvoj sociologije kumulativan, no ne jednostavnim nadodavanjem znanja na ono prijašnje, već proširenjem područja u kojem je znanje sve "pozitivnije", čvršće. Društvene znanosti su u stanju pretparadigmatičnog stanja, jer ne postoji veza elemenata univerzalnih teorija.

Danas je prisutna kriza sociologije prema okolini - prema društvu, javnosti, drugim znanstvenim područjima, no to je kriza ideja i potencijalnih zamisli, a ne kriza profesije. Kriza hrvatskog društva utječe na sociologiju između ostalog i tako što smanjuje krug potencijalnih korisnika i naručitelja socioloških istraživanja. Kregar smatra da se uloga sociologije nelogično optužuje stalnom stigmatizacijom društvenih znanosti kao marksističkih, a s druge strane se od nje previše očekuje upravo zbog nedostatka sustavnog objašnjenja društvene promjene. Iako autor britko i nesmiljeno navodi nedostatke vezane uz sociologiju u kontekstu društvenih promjena, nada se da takvo stanje neće još dugo potrajati. Izlaz je u novim idejama.

Tekstovi Antuna Mijatovića i Ive Paića nisu toliko tematski povezani kao šest prethodno navedenih. Mijatovićev prilog odnosi se na znanost općenito, dok Paić tematiku svoga priloga obrađuje s filozofsko-lingvističko-povijesnog aspekta.

U članku "Obrazovanje kao razvojna supstancija: društvene promjene i uloga znanosti", pozivajući se na brojna istraživanja kao i na stavove relevantnih međunarodnih organizacija, Mijatović pokazuje visoku korelaciju i odlučujuće utjecaje obrazovanosti radno aktivne populacije s porastom nacionalnog proizvoda kao i svim drugim aspektima razvoja. Brojni suvremeni problemi upućuju na obrazovanje kao na jedinu spasonosnu adresu (ekološko obrazovanje, obrazovanje za demokraciju i sl.), a globalnim zahtjevima dodaju se i zahtjevi koji odražavaju situaciju u Hrvat-

skoj, vezani i uz prijelaz iz monističkog sustava u pluralnu demokraciju. Jasno je koliko ulogu ima obrazovanje i kako presudan utjecaj može proisteci iz prosječnog obrazovanja populacije, koja je istodobno i subjekt i objekt svih tih velikih promjena. Pri tome je prosječna obrazovanost broj koji pokazuje kakvo institucionalno obrazovanje u prosjeku ima radno aktivna populacija u jednom nacionalnom sustavu.

Hrvatska je pitanja školstva prepustila volonterskim i brzopletim rješenjima i pojednostavnila ih ispod svih dopustivih razina. Pokazatelj niske razine obrazovanja u Hrvatskoj jest broj nepismenih, koji je 1991. iznosio 3% (u stanovništvu iznad 10 godina starosti) te razlikovanje stanovništva prema stupnju obrazovanja. 1991. u Hrvatskoj je više od 13% stanovništva bilo bez škole ili nepoznate školske sprema, a sa završenim fakultetom tek 5.3% populacije. Hrvatska u 1991. aproksimativno zaostaje za prosječnom obrazovanošću u Europi za 3 godine. Sedamdesetih godina započinje smanjenje zaposlenih u sekundarnom, a povećanje u tercijarnom sektoru, dok je krajem osamdesetih prisutan porast zaposlenih u kvadrilnom sektoru. Nagla promjena u odnosu poljoprivrednog i industrijskog stanovništva izazvala je brojne, uglavnom štetne posljedice, jer proces industrijalizacije u Hrvatskoj nije bio uravnotežen, generacijski raspoređen i nadziran. Razvoj cjelokupnog školskog sustava treba biti u funkciji tržišta rada. U industrijski razvijenim zemljama svijeta obrazovanje je davno prestalo biti pitanjem socijalnog i kulturnog standarda, već pitanjem razvoja i njegove strategije. Obrazovanje je imperativ razvoja, zaključuje autor.

Najdulji i ujedno najteže shvatljiv prilog u tematskom bloku jest "Obrisi hermeneutike predzida", autora Ive Paića. Teško shvatljiv ne zbog problema koji obrađuje, već zbog mnoštva stilsko-izražajnih sredstava koje autor rabi da bi oblikovao gotovo svaku svoju rečenicu. Paić se bavi pitanjem odrednica nacionalne svijesti u Hrvata, pri čemu posebnu pozornost pridaje analizi pojma "predzide" kao njenog bitnog dijela. Predzide označava dio cjeline koji se nalazi na mjestu konfrontacije dvaju ili više utjecaja i kao takav podložan je stalnim previranjima. Ako se uzme u obzir

činjenica da je vanjski neprijatelj podloga za integraciju među narodom, predzide dobiva svoj funkcionalni smisao. Hrvati sebe i svoj povijesni prostor nazivaju "predzidem", a to je zbog dugotrajne i česte uporabe predajom prenesene riječi koja je sastavnica legitimacijskih te poštapalica domoljubnih iskaza. Narod se tek djelomično može odrediti prostorno-vremenskim veličinama koje se koriste pri stvaranju jednostavne predodžbe predzida. Ivo Paić bez sumnje barata povijesnim činjenicama i filozofskim znanjima, no da bi se do njih uopće doprlo potrebno je razgrnuti ogroman sloj arhaizama, metafora i lingvističkih objašnjenja. U usporedbi s drugim priložima, tvrdnje kojih su iznesene jasno, koncizno i u duhu razumljivog, znanstvenog jezika, tekst "Obrisi hermeneutike predzida" doima se poput priloga zalutalog iz časopisa koji se bavi nekim posve drugim pitanjima i suradnici kojega su ljudi sasvim drugog profila.

Časopis *Društvena istraživanja* u ovom je broju donio prikaz stanja društvenih znanosti u jeku društvenih promjena na svjetskom, te specifično hrvatskom planu. Zaključak je svih autora kako društvene znanosti ne smiju čekati da promjene prodju ili se barem ublaže, već treba ići u korak s njima i prihvatiti ih kao normalno društveno stanje. S tim u skladu nužan je novi pristup obrazovnom sustavu kao važnoj eterminanti društvenog razvoja. Nužna je i nova paradigma u sociologiji, prilagođena novim društvenim uvjetima.

Jadranka Ferenčaković

ENTERPRISE IN TRANSITION

University of Split, Faculty of Economics,
Split, 1995, 372 str.

Jedna od najuočljivijih značajki posljednjeg desetljeća ovoga stoljeća intelektualna je tematska usredotočenost na tranzicijske procese i zbivanja nastala slomom komunističkih režima u zemljama istočne Europe. Propitivanje razlika i temeljnih sličnosti u pitanjima